

*Documentary Heritage
Документално богатство*

КАРАДЖА ПАША ДЖАМИЯ В ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ – ИСТОРИОГРАФСКИ РАЗКАЗ И ДОКУМЕНТАЛНИ РЕАЛИИ

Дамян Борисов

*Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“
Филиал „Любен Каравелов“ – Кърджали*

Резюме. Чрез съпоставка на историографския разказ за Караджа паша джамия в Гоце Делчев и съдържанието на документите, въз основа на които той е построен, тази статия поставя няколко въпроса, отговорите на които дават основания за фактологичното му преосмислянето.

Keywords: Karadzha Pasha Mosque, Nevrokop / Gotse Delchev

Паметник на културата с национално значение, несбъднат музей на османските изкуства в България (или какъвто и да е друг вариант на консервация чрез съвременна културнопрофилирана адаптация на сградата), старата джамия в град Гоце Делчев – или поне останалото от нея след поредното срутване на част от структурата ѝ (почти целия купол) в началото на 2011 г., назовавана Караджа паша джамия, е един от съвсем немногобройните запазени образци на ранноосманската култовоархитектурна традиция в България. Първоначално позиционирана чрез архитектурния си профил, най-вероятно през първата половина на XV в.¹⁾, впоследствие чрез документално обоснован историографски разказ отнесена към неговата горна граница²⁾, тази сграда е и маркер на дълбоки и постепенни процеси, отдавна представени от българската историография³⁾ и сравнително неотдавна осмислени и представени като овладяване (в цялата му сложна парадигма и нейните функции) и адаптиране на (и към) част от българското пространство⁴⁾.

Въпреки че Махиел Кийл не е първият от авторите (по принцип и които ще бъдат цитирани в този текст), разглеждащи старата джамия в Гоце Делчев собствено и като елемент от цялостната промяна на селището и региона над столетие след османското завладяване на географския подстъп към него, ще си позволим да припомним малко по-подробно информацията за нея от изследването му, посветено на развитието и облика на града през османския период, не само защото представя данни от *de visu* работа с документ, който ще бъде разгледан и тук, но и защото тя се превръща в аксиоматична; както

и по причина, че поставя обобщено всички нива на проблема, върху който е фокусиран този текст:

„Трансформацията на Неврокоп от християнско село в преобладаващо мюсюлмански град е стимулирана от изграждането на монументалната куполна джамия и училището на Мехмед бей, син на румелийския бейлербей Дайъ Караджа паша. Последният умира през 1456 г. пред Белград. Ако се съди по техните стилистични особености, неговият син Мехмед трябва да е издигнал сградите в Неврокоп през 80-те – 90-те години на XV в. Малко преди своята смърт през 1512 г. любимецът на султан Байезид II – Коджа Мустафа паша – основава в града още една важна джамия, както и училище и хамам. Тахрирът от 1529 г.⁵⁾ споменава и двете сгради, както и факта, че техните основатели са починали (мерхум [merhum]). Документът прибавя и месджид на Давудлъ. Регистърът освен това споменава, че Мехмед бей е построил мост над Кара су и че за издръжка на фондацията е определил приходите от годишния наем на 10 воденици в Неврокоп и Драма, 50 дюкяна и стаи в Селяник и значителна градска собственост във Филибе, общо 57 000 акчета.“⁶⁾

А сега да представим и данните от самия регистър, които имат отношение както към проблема, върху който е фокусиран този текст, така и към разказа за него, представен в цитата от споменатото изследване:

f. 47

„самият Неврокоп, зиамет е;

[общност на] мюсюлмани[те]:

махала Даудлу – ханета [мюсюлмани] – 13, неженени [мюсюлмани] – 3, синове на спахии – 8;

махала Месджид-и Даудлу: ханета – 19, неженени – 6, имам – 1, мюеззин – 2, притежатели на берати – 3;

махала Алаеддин: ханета – 67, неженени – 10, имам – 1, синове на спахии – 4, притежатели на берати – 2;

махала Джами-и мерхум Мустафа паша: ханета – 77, неженени – 23, притежатели на берати – 3;

махала Мерхум Мехмед бей, ...⁷⁾ паша: ханета – 42, неженени – 15, притежатели на берати – 5, освободени [роби] на покойния Мехмед бей – 19 души;

освободени [роби] на покойния Караджа паша – 6 души;

освободени [роби] на Али войвода – 4 души;

освободени [роби] на покойния Загарджъ Якуб [бей] – 9 души“.

...

f. 54

„Вакъф на Мехмед бей, син на Караджа паша; вакъф е на моста, построен на [река] Кара су...[приходоизточници на вакъфа]:

в самия Неврокоп: воденици – 3, общ [приход] на година – 500 [акчета];

в село Мудиниче?: воденици – 2, общ [приход] на година – 400 [акчета]; приход от [ползване на] ливади – на година 400 [акчета];

в самия Солун: дюкяни и стаи – 20, [приход] на година – 2000 [акчета]; вакъфски стаи – 20, [приход] на година – 2000 [акчета]; вакъфски стаи – [приход] на година – 1100 [акчета];

във Филибе – общо [приход на година] – 50 000 [акчета];

в нахия Драма: воденици – 5, общ [приход] на година – 600 [акчета].”

...

f. 56

„ОБЩО ЗА КАЗАТА НЕВРОКОП:

...джамии – 2, месджиди – 3, хамам – 1, муалимхане – 3....”(Виж приложение 1a, 1b, 1c).

Започвайки с обобщаващата за административната област информация, първо да отбележим, че цитираните сгради всякак трябва да отнесем към урбанистичния профил на града – твърдение, обосновано не само логически, но и след преглед на всяко от селата в нея, мюсюлманската общност в огромната част от които към цитирана година е все още пренебрежимо малко⁸⁾. На второ място, сравнявайки разказа на Кийл и първичните данни от цитирания от него документ, ще предположим, че той най-вероятно е построен през компилирането на информацията, отразена и в тук приведените фрагменти от регистъра. На трето – няма как да не отбележим, че се набива на очи и известно разминаване – никъде в документа няма експлицитен запис (дори да приемем, че коментираната спорна графика би могла да се вокализира и като „караджа“) или косвена податка, че Мехмед бей – син на Караджа паша (независимо кой от пашите или бейовете от XV или началото на XVI в., носещи тези имена – за това, нататък в изложението) строи джамия в Неврокоп; и още едно наблюдение – Мехмед бей, син на Караджа паша, който строи моста над река Места (Кара су), е очевидно жив към момента на регистрацията (дори да приемем, че информацията не е актуална, а механично пренесена от предна); Мехмед бей, ...паша, на когото е наречен един от мюсюлманските квартали в града и чиито освободени роби са регистрирани в нея, не е (дори да приемем отново, че информацията в регистъра не е актуална, а пренесена от предходен) – поне така е записано изрично.

След тези необходими няколко бележки да поставим първия от интересувашите ни въпроси: кой би могъл да бъде Караджа паша, чието име е неизменна част от урбонимията на Неврокоп, който 1) е починал към 1530 г., чиито освободени шестима роби го свързват с историята на града по-малко от 100 години след появата на първата мюсюлманска общност в него, и 2) дали този Караджа паша е баща на бея, който строи моста над Места. Въпрос, на който – още тук да кажем – не сме сигурни дали ще дадем точен отговор поради предстоящата да стане очевидна в редовете по-долу контаминация, но който ще постави други.

През XV – втората декада на XVI в. (хронотоп на историографския разказ за Караджа паша джамия) има четирима представители на османския военно-административен елит, които носят името Караджа – трима от тях, в контекста на номенклатурната листа от XV в., са бейове (двама от последните – анадолийският и румелийският бейлербейове – по-късно титулувани „паша“).

Първият е Караджа бей, който служи първо при Байезид I, впоследствие – на Сюлейман Челеби, а след прехвърлянето на Муса Челеби на Балканите, в заключителния етап от сблъсъка с брат му, заедно с други бейове преминава на негова страна. Умира през февруари 1411 г. Това разбираме от съставения през втората половина на 40-те години на XVII в. разказ на Хюсеин, фактологията от който повтаря и Мустафа Гьокбилгин, цитирайки по-рано завършения такъв на Садедин, представяйки накратко бея като основател на вакъф. Мехмед Сюреййа поставя смъртта му през 1408/9 г. и логично, не споменава за негово участие в армията на Муса Челеби⁹⁾.

Вторият е анадолийският бейлербей Караджа бей (паша) Гювей, женен от 1424/25 г. за една от дъщерите на Мехмед Челеби, който загива в битката при Варна (1444); инициатор на изграждането на имарет и обществена баня (хаммам) в Анкара¹⁰⁾.

Третият е цитираният Дайъ Караджа бей (паша) – вуйчо на Алаеддин Али, по-големия син на Мурад II – и румелийски бейлербей, който загива при обсадата на Белград през юли 1456 г.¹¹⁾ Вероятно него има предвид Халил Иналджък като учредител на благотворителна фондация през декември 1440 г.¹²⁾, приходите от която са предназначени за изграждането и поддръжката на имарета му в гр. Михалич (дн. Караджабей, вилает Бурса)¹³⁾.

Четвъртият с името Караджа паша е Караджа (Ахмед) паша. Него Хюсеин ни представя като изявен участник в походите на Селим I в Сирия и Египет и впоследствие бейлербей на Халеб (без да е ясна годината на смъртта му)¹⁴⁾. Според Сюреййа човек с името Караджа (Ахмед) паша е бейлербей от времето на Мехмед II, участвал в походи срещу Сърбия и убит през 1488 г.¹⁵⁾ Ако в последния случай не става въпрос за грешка, то трябва да приемем, че съществува Караджа (Ахмед) паша, за когото липсва друга информация.

В отговор на горепоставения въпрос, логично, ще negliжираме Караджа бей, който участва в междусобиците на синовете на Байезид I. Приемайки, че инициатор на строежа на джамията, наречена Караджа паша джамия, е кой да е Караджа паша, а не негов син на име Мехмед бей, Ибрахим Татарлъ посочва като свързан с Неврокоп загиналия при Варна анадолийски бейлербей Караджа бей (паша)¹⁶⁾. Кое то също няма как да приемем, тъй като опис на населението на града именно от 1444 г. показва, че там все още няма мюсюлманска общност. Първият регистър, в който това е засвидетелствано, е от 1467 г., където за записани 12 мюсюлмански домакинства, 208 християнски домакинства, 50 неженени християни и 19 вдовишки домакинства¹⁷⁾. Така остават ру-

мелийският бейлербей Дайъ Караджа бей (паша), загинал при Белград през 1456 г., и бейлербейт на Халеб Караджа (Ахмед) паша, за когото единствено от цитираните тук източници знаем, че към 1520 г. е все още жив и на служба.

Ако допуснем, че освободените роби на починалия към 1530 г. Караджа паша са конвертити първо поколение – нещо, което за съжаление няма как да установим поради спецификата на разглеждания документ, и ако допуснем, че те са на Дайъ Караджа бей (паша), би следвало те да са настанени в Неврокоп най-късно до смъртта му (1456 г.), т.е. по време на активната фаза от кариерата на румелийския бейлербей. Което, от своя страна, би означавало, че към 1530 г. тези шестима човека би трябвало да са най-малко на около 75 – 76-годишна възраст, ако са били депортирани като почти новородени непосредствено преди смъртта на Дайъ Караджа бей; в противен случай би трябвало да са почти столетници. В този случай обаче необясним остава фактът, че нито в регистрацията от 1467 г. (11 години след смъртта на бея), нито в тази от 1479 г. при антропонимичния опис на мюсюлманската общност в града няма никаква индикация, че който и да е неин представител (или група) е по какъвто и да е начин свързан с румелийския бейлербей; нито че е освободен роб. В този смисъл, ще оставим без допълнителен коментар и другата възможна хипотеза – освободените да са поне второ поколение освободени роби на Дайъ Караджа бей. Има и трета, която никак не е за отхвърляне, но едва ли е валидна в този конкретен случай – механичен пренос на данни от по-ранна регистрация, което означава, че те са валидни към по-ранна дата¹⁸⁾. Обикновено данните от серията регистри, съставени през 1530 г., се сравняват с регистрациите, инициирани от Селим I след 1516 г. За съжаление, не разполагаме с подробен опис от цитираната година, но е налице съкратен такъв от 1519 г., който вероятно е съставен като част от коментирания общ регистрационен процес. В него виждаме следното – приходите от града формират част от зиямет, а религиозно-демографските му характеристики са: мюсюлмански домакинства – 167, неженени мюсюлмани – 67, християнски домакинства – 318, неженени християни – 26, вдовишки домакинства – 69; към тях добавяме и група на зевайд (резервни) войнуците „в самия Неврокоп“, демографските параметри на чиято група са следните: мюсюлмански домакинства – 2, неженени мюсюлмани – 2, християнски домакинства – 36, неженени християни – 2, вдовишки домакинства – 6¹⁹⁾. На този фон ще припомним информацията от 1530 г.: мюсюлмански домакинства – 44, неженени мюсюлмани – 520, християнски домакинства – 381, неженени християни – 43, вдовишки домакинства – 71, за да илюстрираме защо няма как да приемем хипотезата за препис на данни, която евентуално би могла да „приблужи“ освободените, регистрирани към 1530 г., роби „на покойния Караджа паша“ към Дайъ Караджа бей (паша) – дори да игнорираме липсата им в описите от 1467 г. и 1479 г.

За четвъртия с името Караджа паша ще приемем, че е споменатият вече бейлербей на Халеб Караджа (Ахмед) паша не само защото, освен у Сюреййа, липсва информация за такъв човек от времето на последните години от управлението на Мехмед II и първите от това на сина му Байезид II, но поради факта, че Хюсеин неколkokратно говори за него като една от изявените фигури в походите на Селим I. Единственото, което знаем за него – да припомним – е, че „по времето на смъртта на Селим хан (1520 г. – бел. наша) беше мир-и миран (т.е. бейлербей – бел. наша) на Халеб“⁽²¹⁾. Без да създаваме излишна сугестивност, ще припомним, че това е 10 години преди обобщените данните в регистъра от 1530 г.

Вторият въпрос, който ще поставим – още тук да кажем – по-скоро ще затрудни отговора на първия. Кой биха могли да са Мехмед бей, син на Караджа паша, който строи мост на река Кара су – жив, да припомним, към 1530 г., и Мехмед бей ...паша, епоним на квартал в града, починал към 1530 г., чиито освободени роби живеят в него. Като неизбежно ще го преплетем с информацията за вакъфите.

Вакъфът на Мехмед бей, който строи моста над Места, е регистриран за пръв път през 1530 г.; в съкратения опис от 1519 г. липсва – там са отразени само два: на имарета на Мехмед бей, син на Ахмед (Гедик) паша⁽²²⁾, и вакъфът на починалия Мустафа паша, включващ приходите на домакинствата от Хотовиште (Фотовище, вер. дн. Огняново⁽²³⁾), приходи от мезра Тополиче „с [приходи] от воденици и хамам в самия Неврокоп“, и приходи от чифлика Папапос? (или Папа ...) ⁽²⁴⁾. Само споменавайки факта, че е налице прекрасен пример за процеса (все още) на овладяване – в този конкретен случай, в неговия инфраструктурен аспект – на високия екологичен пояс, да се спрем на хипотезата, че това е синът на Дайъ Караджа бей (паша). По аналогия с горепредставения пример това би означавало, че ако е бил новороден при смъртта на баща си (1456 г.), би трябвало при фондирането на приходите, преведени и приведени по-горе, и строежа на съоръжението (след 1519 г.) да е най-малко на 60-годишна възраст; съвсем приемливо, ако действително е така... При представянето на вакъфа на румелийския бейлербей Гьокбилгин, предавайки информация от изследването на Ибрахим Конялъ от 1943 г., използвано и от Халил Иналджък, като я съпоставя с тази от документите, които използва, неколkokратно обръща внимание на разминаването в нея както по отношение на хората, носещи името Караджа паша, така и по отношение на тази за синовете им, коригирайки я, в крайна сметка, според него. Това обаче в никакъв случай не трябва да приемаме безрезервно не само защото съществува вероятност той самият да греши, представяйки данни за вакъфи, свързани с името Караджа паша (с изключение на единствения случай, в който цитира регистър с категоричния запис „румелийски бейлербей Караджа паша“), като задължително такива на Дайъ Караджа бей, но и защото например, въпреки

че използва многократно непрекъснато цитирания и тук опис със сигнатура TD 167, не споменава абсолютно нищо за вакъф на Мехмед бей – син на Караджа паша, конституиран за изграждането и поддържането на моста над Места (какъвто очевидно има); още по-малко за вакъф на Мехмед бей – син на Караджа паша, учреден за строеж и поддържането на джамия в Неврокоп (такъв впрочем, както видяхме, не е засвидетелстван нито в TD 167, нито в някой от предните цитирани описи); нещо повече – в цялото изобилие от данни, които авторът представя в книгата си, един-единствен път е цитирано име Мехмед (но не бей) бин Караджа (но не бей или паша) – син на спахия, който по удостоверяващ запис от запис от 24 реби-юл ахър 893 г. (7.04.1488) предава сума на държавната хазна от муката'а „съгласно дефтера на мевляна Мухиддин, кадия на Едирне“²⁵⁾. Припомняйки, че според Конялъ румелийският бейлербей Дайъ Караджа бей (паша) имал двама синове – Есад бей и Мустафа бей, – Гьокбилгин коментира, че документите, с които той работи, не доказват това. А следното: синовете на пашата се наричат Искендер бей (от времето на Байезид II)²⁶⁾ и Хасан паша (от времето на Селим I), който има син на име Али Челеби²⁷⁾. Дали в случая става дума задължително за Дайъ Караджа бей, нека оставим като отворен въпрос, но както виждаме, името Мехмед бей не присъства нито при единия, нито при другия автор²⁸⁾. В запис обаче в Одрински сиджил от септември 1539 г. присъства Махмуд Челеби, син на Караджа паша, за когото авторът изказва предположение, че би могъл да е син на бейлербея на Халеб Караджа (Ахмед) паша.

За да нанесем последните щрихи към коментиранията два въпроса, които окончателно ще объркат всеки, който се опита да отговори на тях, ще припомним, че в справочника на Сюрейя Караджа (Ахмед) паша е представен като бей и бейлербей от времето на Мехмед II (а не като бейлербей на Халеб – по Гьокбилгин и Хюсеин, – който е все още на тази позиция през 1520 г. – по Хюсеин), загинал през 1488 г.; Искендер бей е представен като негов син (а не на Дайъ Караджа бей – по Гьокбилгин), който загива в битката при Чалдъран (1514); няма Мехмед бей, който да е син на когото и да е с име Караджа паша; няма и Мехмед бей, който да е Джеррах (или другите, представени по-горе разночетения) паша.

Или още веднъж, в обобщение на казаното дотук на база синопсиса от 1530 г. и сравнението му с другите цитирани документи: починалият Мехмед бей... паша, епоним на квартал в Неврокоп, чиито освободени роби са регистрирани там, и живият Мехмед бей – син на Караджа паша, цитиран като инициатор на построяването на моста над Места (след 1519 г. и преди 1530 г.), са двама различни човека; по никакъв начин не се засвидетелства връзка (пряка или косвена) между кого да е от двамата, цитирани по-горе, и построяването на култова сграда в Неврокоп; ако приемем, че Дайъ Караджа бей (паша) е имал син на име Мехмед бей, вероятността това да е благодетелят за построяване-

то на моста, е по-малка от тази да не е; ако не приемем горното, въпросът за идентифицирането му остава отворен; както и този с идентификацията на починалия Караджа паша, чиито освободени роби са също регистрирани в града. Това, което със сигурност регистърът показва, е урбанистичния профил на града (да припомним: джамии – 2, месджиди – 3, хамам – 1, муалимхане – 3) към 1530 г., оформил се очевидно след 1479 г.

Върху вакъфите, чиито обекти и/или финансов базис са свързани с (казата) Неврокоп, разбира се, обръща внимание и Евгений Радусhev в своето изследване, посветено на района. Без да цитира Кийл, авторът посочва, че първият такъв, осигуряващ функционирането на „първата джамия с религиозно училище в Неврокоп, издигната през 80-те – 90-те години на XV в.“, е на Мехмед бей, син на Караджа паша; следва описание на приходите на вакъфа, след което следва и изречението: „Освен обекти с религиозно значение Мехмед бей строи и мост през река Места, чиято поддръжка се финансира с вакъфски пари“. В този абзац авторът прави 3 препратки чрез бележки: първата, подкрепена със съчинението на Иналджък, е за Караджа паша – припомня, че пашата е румелийски бейлербей при Мурад II и Мехмед II и че загива при Белград през 1456 г.; както и това, че от епитафията му разбираме, че е конвертит първо поколение²⁹⁾. Втората препратка е към регистър със сигнатура TD 403, датиран от автора от годините между 1524 – 1537 г. и публикуван от него като едно от приложенията на изследването му³⁰⁾. Тази препратка би трябвало да удостовери, по смисъла на изложението на автора и мястото ѝ, наличието на джамия и религиозно училище, издигнати от споменатия бей; както и вакъфа за издръжката ѝ. Справка с него обаче, както би могло да се очаква по причина, че информацията в него е идентична с тази от съкращения опис от 1530 г., която представяме неколkokратно вече, разбира се, не потвърждава такива факти – описаният вакъф на Мехмед бей е вакъфът, конституиран във връзка с изграждането на моста на Места – има несъществено разминаване (по-скоро допълнение) в информацията между двата документа (TD 403 и TD 167): в подробния опис като приходоизточник на вакъфа в самия Неврокоп е записан дюкян, който в съкращения липсва, и приходът на вакъфа „в самия Филибе – общо: 50 000 [акчета на година] (в TD 167) е „разгърнат“ като „търговски улици – 2; [приход на година] – 50 000 [акчета]“ (в TD 403)³¹⁾. Третата препратка е към съкращения опис TD 167, която удостоверява, че „Мехмед бей строи и мост през река Места“ – единственото, което научаваме и от подробния.

Вторият хронологично учреден по смисъла на изложението на автора вакъф е този на Коджа Мустафа паша³²⁾, който „малко преди смъртта си през 1512 г.... прибавя към вакъфските си имоти джамия с имарет, медресе и баня в Неврокоп. Преди това пашата вече е построил джамия, имарет и медресе в Истанбул и друга една джамия в Йенидже-и Кара су (Генесея, Гърция)“. Препратката за този вакъф съвсем разбираемо е към Гьокбилгин, който през

опис от 1546 г. предава обобщен запис на обектите му и огромните ресурси, формирани от различни приходаизточници, с които оперира фондацията, поддържайки ги (а с част от тях към по-ранен момент, построявайки ги). Преди да представим информацията от изследването на Гьокбилгин, предадена на нормализирана арабица, само да припомним, че вакъфът на Коджа Мустафа паша е един от двата (заедно с този на имарета, но не в Неврокоп, на Мехмед бей, син на Гедик Ахмед паша) първи записани неврокопски вакъфи в края на втората декада на XVI в. (1519 г.), когато намираме:

„вакф на покойния Мустафа паша

село Хотовиште (Фотовище, вер. дн. Огняново), спада към Неврокоп – ханета мюсюлмани – 5, неженени [мюсюлмани] – 5, ханета християни – 72, неженени [християни] – 15, вдовици – 9; приход: 12 697 [акчета];

мезра Тополиче, спада към споменатата [каза? Неврокоп], с воденици и хамам в самия Неврокоп; приход: 8299 [акчета];

чиф(т)лик Папапос (?) (или Папа ...), спада към споменатата [каза? Неврокоп]; приход 3091 [акчета].

ОБЩО [приход за вакъфа]: 24 088 [акчета] (Виж Приложение 2)⁴³.

През 1530 г. данните са следните:

„вакф на покойния Мустафа паша

село Фондовиште (Хондовиште)⁴⁴, спада към споменатата [каза Неврокоп]: ханета мюсюлмани – 8, неженени [мюсюлмани] – 2, ханета християни – 88, неженени християни – 11, вдовици – 9; приход: 14 085 [акчета];

чиф(т)лик Янош (?)⁴⁵: спада към споменатата [каза Неврокоп]: приход: 523 [акчета];

мезра Тополиче⁴⁶, с друго име Балабан деирмен(и), спада към [каза] Неврокоп: приход 1901 [акчета].

ОБЩО [приход за вакъфа]: 16 509 [акчета]⁴⁷.

Обобщаващата информацията, която представя Гьокбилгин от 1546 г., е следната:

„вакф на покойния Мустафа паша бин Абдюлма’аин относно свещена джамия и имарет, и медресе, и дервишка обител⁴⁸, и мектебхане в богохранимия Истанбул – в близост до Сулу манастир; и друга свещена джамия в близост до ...⁴⁹ на негова светлост Ебу Еюб Ансари, мир на праха му, в богохранимият споменат [град]; и друг имарет в Йенидже-и Кара су; и друга свещена джамия и друго мектебхане в град Неврокоп, спадащ към вилаета Румили; съобразно вакфието с подписа на покойния Мехмед бин Елхадж Хасан, кадия на победоносната армия⁴⁰.

...

в каза Неврокоп

село Хотовиште с воденица с два камъка – общо [приход] на година 775 акчета; хамам в близост до града – [приход] 7000 [акчета]; село Мусониште

(дн. Мусомища) с воденици – [приход] 4775 [акчета]; село Фуран (Фурен): [приход] 12 800 [акчета]; мезра Янош? в село Мевирлихи: [приход] 5800 [акчета]; село Балдева – [приход] – 9600 [акчета]; село Дранова: 7870 [акчета]; мезра Кору – 3580 [акчета]; воденици [в?] Балабан – 2750 [акчета]; воденици [в?] Янош – 9 600 [акчета]; воденици [в?] Туслу башъ – 850 акчета; воденици в село Мусониште – 300 [акчета]; ливади, 2 броя – 1000 [акчета] (виж приложение 3а, 3б, 3с.)⁴¹⁾.

Без да се спираме върху вариабилността на приходоизточниците и финансовите обеми, които те формират, на представения вакъф между 1519 г., когато е регистриран за пръв път в разглежданите (и цитирани по принцип) документи, и 1546 г., ще отбележим, че е налице разминаване в податките за хамама, построен от пашата: през 1519 г. е „в“ града, през 1530 г. липсва като експлицитен запис при представянето на вакъфа; както и в града например, но записаният в рекапитулацията на казата хамам е най-вероятно същият; през 1546 г. е „в близост“ до града. Вероятно това е основанието Евг. Радушев да предположи, че става дума за баня до дн. село Огняново (Фотовище). Цитираните документи обаче по никакъв начин не подкрепят (пряко или косвено) твърдението, че Мустафа паша строи джамия с имарет и медресе в Неврокоп; както видяхме, цитирани са джамия и мектеб (каквото, впрочем, през 1530 г. не е отбелязан). А отникъде не става и ясно кои са първите инициирани от пашата постройки и кои – следващите (и каква е отправната точка за такова твърдение); още по-малко ясно е защо този вакъф е осмислен и представен като втори по отношение на коментирания на моста на Мехмед бей – син на Караджа паша, по хронология, след като е записан 10 години по-рано, когато той не е.

Авторът обръща внимание на още два вакъфа, свързани с Неврокопско – този на Мехмед бей, син на Ахмед Гедик паша, цитиран само информативно и тук по-нагоре в изложението, и този на Михримах султан, значително покъсен от периода, който разглеждаме, обхващащ „големите села Старчища, Либахово и Долян⁴²⁾, чиито приходи обслужват благотворителността на принцесата в Истанбул“. За съжаление, Е. Радушев не посочва източника, от който черпи информация за обхвата на вакъфа на принцесата в казата Неврокоп. Очевидно е, че не е съчинението на Гьокбилгин, тъй като там посочените вакъфски села на Михримах султан са в казите Филибе (Пловдив), Татар Пазаръ (Пазарджик) и Самако (Самоков)⁴³⁾.

Обобщавайки информацията дотук: към 1519 г. в Неврокоп(ско) има 2 вакъфа – на Мехмед бей, син на Ахмед (Гедик) паша и на Коджа Мустафа паша, обособени след 1478/79 г.; към 1519 г. в разглежданите документи има сведение за една сграда в града – обществена баня, очевидно построена от Мустафа паша, приходите от която са част от вакъфа му, като трябва да приемем, че към тази година съществува и джамията, построена от същия, ако и регистърът от

1519 г. да не дава нито пряка информация за това, нито възможност тя да бъде косвено извлечена; очевидно и конституирането на вакъфа, и построяването на неговите обекти се случва преди 1512 г., когато пашата е екзекутиран, и да предложим като работна хипотеза, че това би могло да е станало по времето, ако се доверим на годините, посочени от Хюсеин, когато той е бил румелийски бейлербей, т.е. след 1497/8 г.; данните от 1546 г. представят построени от него в Неврокоп мектеб и джамия; като част от приходоизточниците на вакъфа се споменава и баня до града; в описа от 1530 г. е регистриран за пръв път и трети вакъф – на Мехмед бей, син на Караджа паша, – единствено и само осигуряващ изграждането (между 1519 г. и 1530 г.) и поддръжката на мост над р. Места; в същия източник, без да са представени директно или кодирани като елементи от градоустройството на Неврокоп при описа му (с изключение на джамията на Мустафа паша и месджида (на) Даудлу), като част от него трябва да приемем наличието на 2 джамии, 3 месджида, 3 муалимханета и 1 хамам, представени в рекапитулацията на казата. И ако приемем, че едната джамия е строена от Мустафа паша, то за втората към тази година, без да можем да предложим отговор, няма никакви основания да се свързва с Мехмед бей, син на Караджа паша.

И все пак има ли джамия в Неврокоп, построена от Мехмед бей – син на Караджа паша? И отговорът е категоричен – да! Но за нея научаваме едва през 1569/70 г., когато виждаме един от кварталите на града да носи име Джамия на покойния Мехмед бей, син на Караджа паша. И да предположим: Мехмед бей, син на Караджа паша, който финансира строителството на мост между 1519 г. и 1530 г. (и жив към 1530 г.), и Мехмед бей, син на Караджа паша, който строи джамия в града между 1530 г. и 1569/70 г. (починал към 1569/70 г.), са един и същ човек. И да предложим частична урбонимична (наименованията само на мюсюлманските квартали) информация, понеже в нея е кодирана и урбанистичната характеристика (или поне част от нея) на града в средата на втората половина на XVI в.:

„махала Даудлу; махала Алаеддин ефенди, в която са регистрирани хора от джемаата на месджида на мевляна Ахмед халифе, от джемаата на месджида на Хасан Субашъ, от джемаата на месджида на Али бей; махала Джамия на Муслихиддин ефенди, отделила се от махала Алаеддин ефенди; махала Месджид на Бали бей (отделила се от махала Мустафа паша), в която са регистрирани хора от джемаата на месджида на Али Кетхуда; махала Джамия на покойния Мустафа паша; махала Хаджъ Шабан, отделила се от махала Месджид на Бали бей; махала Джамия на покойния Мехмед бей, син на Караджа паша; махала Месджид на Махмуд бей“⁴⁴).

Както става ясно, към цитирана година в Неврокоп има 3 джамии и 6 месджида. Освен това много добре личи и териториалното разширение на града, проследимо през появата на нови квартали, организирани преди

всичко около религиозни обекти и отделили се от първично описаните през 1530 г.: от квартала Алаеддин през 1530 г., респондиращ на Алаеддин ефенди от 1569/70 г., се отделя квартал около джамията Муслихиддин халифе, строена, вероятно, не много преди 1569/70 г., тъй като самият мевляна Муслихиддин ефенди – бивш кадия на казата Заплана⁴⁵⁾ – е регистриран в махалата Джамия на покойния Мустафа паша, записана така и през 1530 г. От последната пък се обособява кварталът Месджид на Бали бей, а от нея се отделя новият Хаджъ Шабан.

Следващият документ, с който разполагаме и който дава пълна представа за състоянието (и вида) на религиозната инфраструктура в града, е от 1920 г. Той представлява регистър, съставен от Главното мюфтийство, на религиозни и образователни обекти, техните локации, източници на финансиране, инициатори на тяхното построяване, като информацията покрива периода от XVI в. до 1920 г.⁴⁶⁾ От него става ясно, че в Неврокоп има 11 джамии, имарет, 5 месджиди, 2 текета, 4 медресета и 5 мектеба⁴⁷⁾. Очевидна е трансформацията, която градът претърпява през XVII, XVIII и XIX в. (дори в самия край на последното цитирано столетие тя е все още в процес, както ще имаме възможност да видим), и в този смисъл, едва ли има нужда от нарочен коментар. Ще цитираме обаче начина, по който са записани джамиите: джами-и шериф Махмуд бей, джамия Караджа паша, джамия Алаеддин, джамия Исмаил бей – в близост до чаршията, джамия Мустафа факъх, джамия мусалла, джамия Йени махале, джамия Хаджъ Шабан, джамия..., джамия Каялъ, джамия Коджа Мустафа паша. И месджидите: месджид на шейх Байезид, месджид на Бали бей, месджид на Али кетхуда, месджид (на?) Чънарлъ, месджид... Веднага, разбира се, прави впечатление, че част от цитираните през втората половина на XVI в. сгради все още съществуват – джамията на Мустафа паша (както и „медресе на Коджа Мустафа – в старата джамия), месджидите на Бали бей и Али кетхуда. Месджидът на Махмуд бей се е трансформирал в джами-и шериф (буквално „свещена джамия“; петъчна джамия). В засвидетелствания през 1569/70 г. мюсюлмански квартал Хаджъ Шабан очевидно е построена джамия след тази година (както и мектеб), която по-късно започва да се нарича джамия Хаджъ Шабан по-скоро по името на махалата, в която е, отколкото по името на благодетел за нейното построяване. Подобен е и примерът с джамия Каялъ и „медресе Каялъ – в махалата Каялъ“. Да обърнем внимание и върху записаната още през 1530 г. махала Алаеддин, спомената и през 1569/70 г., в която най-вероятно е построена джамия след тази година, наречена джамия Алаеддин, както я намираме през 1920 г.; а може неин епоним да е човек, нямащ нищо общо с имената, цитирани досега – едно от двете текета е „теке Алаеддин – около чаршията“. Джамия на Мехмед бей, син на Карадажа паша няма, но има джамия Караджа паша, вероятно неин респондент; както и теке (едно от двете в града) на ордена Халвети – в нея; или като част от нея. Това

разбираме от завещателния акт на шейх Ахмед Рифат ефенди, датиращ от едва 30 години по-рано – 17.06.1891 г., – който строи и завещава молитвено помещение за клона Шабание от ордена на Халвети. Помещението е „в двора на Караджа паша джами-и шериф, между пътя и реката... намираща се в махала Караджа паша“⁴⁸⁾.

На Караджа паша джамия в махала Караджа паша се натъкваме и на документ от 2.04.1762 г., представляващ завещателен акт на Ибрахим ага, жител на споменатата махала, който завещава на медресето, което е построил в близост до джамията, приходи от сграда, баня, фурна, воденица, бакалски дюкяни и незастроено място⁴⁹⁾.

И за да довършим това своеобразно досие на Старата джамия в Гоце Делчев, ще припомним и някои детайли (и общия извод, разбира се) от археологическото ѝ проучване, проведено в периода 1998 – 2000 г.:

- най-ранният пласт от стенописната украса, запазена в източния вътрешен ъгъл, е „в характерните за XV в. синьо и бяло, широко застъпено и във фаянсовите творби в стил „Ранна Кютахия“;

- фундирането на стените (всяка една проучена) е засечено на дълбочина 2 м от съвременното ниво на терена;

- открито е християнско погребение от XII – XIV в. на дълбочина 2.20 м;

- подът на джамията (плочник) лежи върху 15-сантиметров горял пласт, материалите в който са след XV в.; първоначално подът вероятно е бил дървен и след опожаряване е заменен с каменни плочи, изработката на които ги отнася в средата на XVII в.;

- от двете страни на входа на дълбочина 1.40 м, фундирани върху стерилен пласт пясък, са разкрити основите на 2 помещения, преустроени вторично в затворени, които първоначално са формирали куполно преддверие, в средата на което е имало чешма;

- коритото на чешмата е открито до минарето на дълбочина 0.60 м; до него е разкрито гърне от XVIII в.;

- около трите стени на храма (с изключение на лицевата, на която е разположен входът) пространството е било използвано като некропол; повечето от разкритите в сондажите при юго- (9.07 x 1.00 м) и североизточната (11.00 x 2.50 м) стена, на дълбочина 0.60 – 1.20 м, погребения са мюсюлмански.

Това са основните шрихи от археологическата „снимка“ на джамията, които дават основание да се заключи, че „категорично... джамията е строена през XV в. Документалното изследване на Кийл също потвърждава тази дата... вероятно е издигната от Мехмед бей през 1480 – 1490 г. в памет на баща му румелийския бейлербей Караджа паша (несъмнено също по Кийл)... джамията претърпява три преустройства, последното – очевидно след XVIII в., което дава и окончателния облик на интериора“⁵⁰⁾. Остава само да добавим, че проучването не свидетелства за сграда – в това може да се убеди и всеки, който

посети останалото от джамията и пространството около нея, – или за структура от такава, припомняйки за построеното през 1891 г. молитвено помещение от Ахмед Рифат ефенди „в двора на Караджа паша джами-и шериф, между пътя и реката“, завещано на Халвети.

В заключение да обобщим основното, изведено на базата на документи, използвани принципно в историографския разказ за Караджа паша джамия (приведени и в този текст), от казаното дотук:

- архитектуриката и археологическото проучване представят ранноосманска култова сграда (Ибрахим Татарлъ, който дори я отнася в първата половина на XV в., и Бони Петрунова), възникването на която трябва да търсим след 1478/79 г.;

- до 1519 г. в Неврокоп(ско) има само два вакъфа, единият от които е на Коджа Мустафа паша, за когото знаем, от обобщена информация от 1546 г., че инициира построяването на редица сгради, в т.ч. и джамия и баня в Неврокоп, преди 1512 г.;

- до 1530 г. името на Мехмед бей – син на Караджа паша (жив към година-та на регистрация) не се споменава в какъвто и да е контекст с Неврокоп(ско); през 1530 г. той е представен като инициатор и фондатор за построяването на мост на р. Места (очевидно между 1519 – 1530 г.), но не и на джамия; за пръв път квартал, носещ името джамия на покойния Мехмед бей, син на Караджа паша, срещахме през 1569/70 г. – очевидно построяването ѝ трябва да търсим във времеви интервал 1530 – 1570 г.;

- регистърът от 1530 г. отбелязва категорично наличието и на още една джамия, идентифицирането на която на този етап е невъзможно, но никак не е задължително да е строена в края на XV в.; както и никак не е задължително предното твърдение да я вярно. Затова я разполагаме между 1480 г. и 1530 г. И със съвсем ясна представа за напълно хипотетичния характер на следващото твърдение, ако и да звучи логично: вероятно трябва да се търси в един от двата записани през 1530 г. квартали (освен този, назован Джамия на покойния Мустафа паша) – Алаеддин (Алаеддин ефенди през 1569/70 г.) или Даудлу и Месджид-и Даудлу (само Даудлу през 1569/70 г.);

- регистърът от 1530 г. посочва присъствието в града на освободени роби на починал Караджа паша – вероятността това да е убитият през 1456 г. румелийски бейлербей Дайъ Караджа бей (паша), никак не е голяма; още повече че в последващите по-близки до смъртта му регистрации (1467 г. и 1479 г.) освободени (нито негови, нито чиито и да са) роби при описа на мюсюлмани-те в града липсват;

- Дайъ Караджа бей (паша) няма син на име Мехмед бей (нито по Гьокбилгин, нито по Конялъ, когото той цитира и коригира?);

- в цитираните в изложението 3 документа след 1569/70 г. (от 1762, 1891 и 1920 г.) няма джамия на Мехмед бей, син на Караджа паша; среща се Караджа

паша джамия в махала Караджа паша джамия, вероятно неин репондент, без да е ясно защо се налага не собственото име на строилия, а патронимът му.

На по-малко от 100 м в посока юг-югозапад от останките на Старата джамия, в двора на ОУ „Братя Миладинови“, са ситуирани и конструктивни елементи от обществена баня (приложение 4а, 4b, 4с) (ориентация югоизток-североизток) – по-скоро, видимата част от нея, тъй като по-голямата част от архитектурния обем е под съвременното ниво на терена, – която очевидно е (била) в пространствено-функционална връзка с джамията. Към август 2016 г. над съвременното ниво е частично запазен покривен купол над помещение, чиято функция е трудно определяема, но има вероятност то да е било халвети. По наша преценка, без да има претенцията за абсолютна точност, разбира се, подовото ниво на помещението е на най-малко 2 м под съвременното ниво на терена, тъй като на тази кота ясно личи горната част от входа към него. В куполното помещение се е влизало от друго, югоизточно разположено от него, покривната конструкция на което е също частично запазена, но което, за съжаление, не можахме да огледаме в детайли, понеже беше обрасло с лианна растителност. Но по наблюдения на Григор Бойков, също правил собствен обход в района, става дума за шестоъгълна структура. Разбира се, на този етап е невъзможно сградата да бъде датирана – вероятността обаче тя бъде отнесена към строителния период на намиращата се в непосредствена близост джамия, не би следвало да бъде пренебрегвана.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. Татарлъ, И. (1966). Турски култови сгради и надписи в България, ч. 1. ГСУ, т. LX, с. 567 – 615. Вж. и Татарлъ, И. (2003). Турски култови сгради и надписи в България, ч. 1 (второ издание), София, с. 5 – 56.
2. Kiel, M. (1995). “NEVROKOP”, *Encyclopaedia of Islam*, vol. VIII, London-Leiden-Paris, с. 9 – 11. Преведена и публикувана на български в Кийл, М. (2005). Хора и селища в България през османския период (сборник с изследвания), София, с. 460 – 464 и Радусhev, Е. (2005). Помаците. Християнство и ислям в Западните Родопи с долината на р. Места XV – 30^{-те} години на XVIII в. Ч. 1 – 2, София.
3. Димитров, Стр. Демографски отношения и проникването на исляма в Западните Родопи и долината на р. Места през XV – XVII в. – В: Родопски сборник, 1/65, 65 – 111.
4. Георгиева, Ц. (1999). Пространство и пространства на българите XV – XVII в., София.
5. Авторът има предвид разглеждания по-нагоре от този абзац в неговото изложение съкратен описан регистър (иджмал тахрир дефтери [icmal tahrir defteri]) със сигнатура TD 167, цитиран в изложението тук от 1530 г. Фак-

симилното издание на регистъра, използвано и тук, и справочния апарат към него са издадени в Анкара през 2003 г. Вж.: 167 numaralı muhasebe-i vilayet-i Rum-ili defteri (937/1530), с. 1, Ankara, 2003.

6. Кийл, М. Цит. съч., с. 461.
7. Изписана на сиякат, графиката, разчетена от Кийл като „караджа“ كاجرجا [ka-gasa], при все че навсякъде другаде в разглежданите примери е изписана коректно, би могла – и напълно разбираемо предвид факта, че освен липсата на диакритични точки е много често налице и допускане на грешки от страна на администрацията – да се чете като جارخ [harac(ı)] „харадж(ъ)“ или като جارج [cerrağ] „джеррах“ – от ар., хирург, – както впрочем са я транскрибирали издателите на регистъра (DIZINLER: A. Kişi ve sema'at adları dizini, р. 47), приемайки очевидно, че в случая не става дума за погрешно изписване, а за друга дума; впрочем в този конкретен запис липсва и атрибутивното *бин* или *ибн* (син на).
8. Без да утежняваме изложението или поясненията под линия с данни за всяко едно от тях (още повече че вече са публикувани – вж. Радушев, Е. Помаците...ч. 1, 406 – 414), ще приведем тези от общата демографска рекапитулация на казата (град и селища): домакинства мюсюлмани (обложени с авариз и освободени от това облагане) – 1692, домакинства християни (обложени с авариз и освободени от това облагане) – 16 771. Вж. 167 numaralı..., Tıpkıbasım, f. 56.
9. Спр.: Gökbilgin, M., T. (1952). XV ve XVI asırlarda Edirne ve Paşa livası vakıflar, mülkler, mukataalar, Istanbul, p. 236, Хюсеин. Беда'и ул века'и (Удивительные события). Издание текста, введение и общая редакция А. С. Тверитиновой. Анотированное оглавление и указатели Ю. А. Петросяна, ч. 1 – 2. Москва, 1961, л. 1346 и Süreyya, M. Sicill-i osmani, с.3, Istanbul, 1996, p. 870.
10. Gökbilgin, M., T., Op. cit, p. 238.
11. Inalcık, H. (1954). Fatih devri üzerinde tetkiler ve vesikalar, с. 1, Ankara, pp. 69 – 136 и превода на български Иналджък, Х. (2000). Епохата на султан Мехмед II Завоевателя, София, сс. 142 – 143, бел. 121; сс. 153 – 154, бел. 152 и Gökbilgin, M., T., Op. cit, p. 238.
12. Иналджък, Х. Цит. съч., 120, бел. 53.
13. Най-ранните сведения за този вакъф, цитирани от Гьокбилгин, са от 1454/55 г., в които се съдържа информация за обекти на вакъфа на „новия имарет на румелийския бейлербей Караджа паша в Михалич“. По-късно, през 1485/86 г., 1519 г., 1526/27 г., към вакъфа са добавени приходи от села в казите Едирне и Кърк клисе. Вж. Gökbilgin, M., T., Op. cit, p. 239.
14. Ibidem, p. 241. Хюсеин споменава неколкократно моменти от военно-политическата биография на пашата, като алтернативното име Ахмед се споменава един-единствен път: след изречението „по времето на смъртта на Селим хан Караджа паша беше мир-и миран на Халев“, следва یادیامحایماند [Namı Ahmed idi]. Вж. Хюсеин, л. 5166 и Gökbilgin, M., T., Op. cit, p. 241.

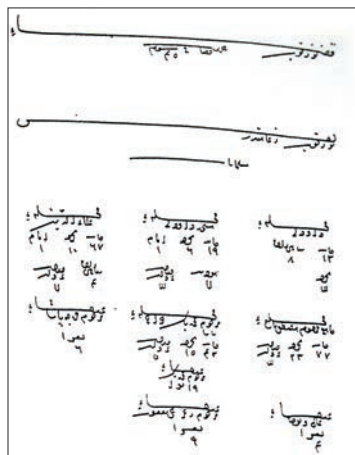
15. Süreyya, M. Sicill-i... с. 1, 1996, р. 213. Благодаря на доц. Катерина Венедикова за споделената информация. Според автора синът на Караджа (Ахмед) паша се нарича Искендер бей. Споменаваме този щрих, тъй като, както ще стане ясно по-нататък, в опит да се изясни фактологията около единоименните паши и да потърсим Мехмед бей – син на Караджа паша, ще бъде привлечена и информация и за синовете им.
16. Татарлъ, И. Турски...(второ издание), с. 18. Източник в подкрепа на това свое твърдение авторът не посочва, но то, предвид факта, че той е действително познавач на темата за османската архитектура, задължително трябва да бъде използвано като аргумент в посока поне приблизителна индикация на периода, в който е строен храмът.
17. TD 3, с. 124. Тук е мястото да благодаря на колегата Христо Христов за това, че ми предостави дигитални копия на този регистър, както и на тези със сигнатури TD 7 (1479 г.) и TD 70 (1519 г.), използвани в изложението. Информацията от тях е коментирана, разбира се, и от Е. Радушев. Вж. Радушев, Е. Помаците..., сс. 148 – 230. Микрофилмирано копие от описа TD 3 се съхранява и в НБКМ. Вж. и Радушев, Е., Ковачев, Р. (1996). Опис на регистри от истанбулския османски архив. София, с. 1.
18. Виж например наблюденията на Григор Бойков за бележката „Преди 20 години“ при описа на село Босна през 1530 г. като част от вакъфа на Мехмед бин Миннет бей. Бойков, Гр. (2014). Неосъществените градове в района на Асеновград през османския период: Поповица/Ислямлъ и Конуш Хисаръ. – В: Стенимахос – Станимака – Асеновград – принос към изучаването на приемствеността и развитието на социално-икономическата и духовна история на града и региона, Асеновград, сс. 75 – 105.
19. TD 70, f. 65.
20. Тук трябва да отбележим и за едно необяснимо разминаване в числата при демографското обобщаване на мюсюлманите след описа на самия град, където са записани едва 44 мюсюлмански домакинства и петима неженени мюсюлмани, и междинното обобщаване, където те са 216, а неженените мюсюлмани – 57 (такива са впрочем и числата при сбора на домакинствата и неженените по квартали в описа на града). Срв. 167..., f. 47, f. 54.
21. Hin-i vefat-i Selim han'da Haleb-i mir-i miran idi.
22. Приходите от домакинствата на селата Търлис и Вълково.
23. Виж и дн. село Агия Параскеви, дем Доксат.
24. BOA, TD 70, f. 77.
25. Gökbilgin, M., T., Op. cit, p. 91, n. 11.
26. В регистър със сигнатура TD 20, датиран от автора от 890 г. (1485/86 г.), открива запис „тимар на Искендер бей, син на Караджа паша – ешкинджия...“ – в каза Едирне (Одрин). Gökbilgin, M., T., Op. cit, p. 240. За „Караджа паша оглу Искендер челеби“ (и бей – бел. наша), който, заедно с „...Исхак бей, [санджак] бей на Кареси, санджакбей на Къзълджа-и мю-

селлем в Румелия, кетхудата на [бейлербейство] Анатоли и дефтердаря му, бягайки от тази битка (Адана, 1488 – бел. наша), бяха изпратени в столицата, оковани в синджири“, пише и Хюсеин. Вж. Хюсеин...л. 346б, л. 347б.

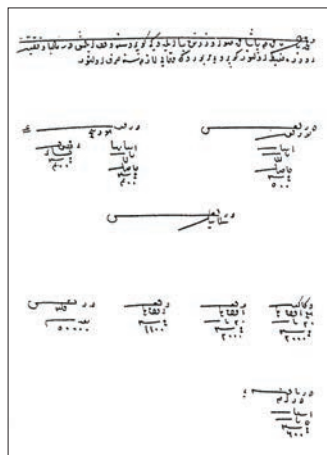
27. В регистър със сигнатура TD 75, датиран от автора от 925 г. (1519 г.), открива запис: „Вакъф на месджид на Хасан паша, син на Караджа паша; в началото, като месджид на името на Караджа паша, изгорял; Хасан паша повторно построил месджид и бил управител на вакъфа; сега управител е Али Челеби, син на споменатия Хасан паша...“ – в каза Гелиболу. Вж. Gökbiçgin, M., T., Op. cit, p. 240. За Хасан паша (без патронимия), като бейлербей на Караман и Румили при Байезид II, продължил политическата си кариера и при Селим I, загинал в битката при Чалдъран (1514), говори и Хюсеин (л. 417а).
28. Вж. и Taeschner, Fr. Die Werke der Familie Dai Qaraga beg in Brussa und Mihalitsch und deren Inschriften. – In: Islam, 20 (1932), pp. 168 – 182.
29. Радусев, Евг. Помаците...с. 140, бел. 435
30. Всъщност регистърът е от 1529 г. и представлява подробният опис, на базата на който е съставен съкратеният от 1530 г. (TD 167) – т.е. информацията в тях е една и съща. Точно страниците, на които е описът на самия град, са изгубени, за съжаление – иначе бихме получили отговор на не един от поставените в изложението въпроси. Срв.: Радусев, Е. Цит. съч., ч. 1, с.140, бел. 436 и ч. 2 (Приложения), сс. 66 – 122.
31. Срв. и тук приведените данни от TD 167 и превода в ч. 2, с. 82
32. Спечелил благоволенieto на Байезид II (14181 – 1512) заради най-вероятно участието си в заговора срещу брат му Джем султан, според Хюсеин Мустафа паша бил назначен за везир още в началото на управлението му, но за по-малко от година. През 903 г. (1497/98 г.) бил назначен за румелийски бейлербей; малко по-късно, през месец джемази юл-ахър 907 г. (декември 1501 – януари 1502 г.) „измолил везирство в дивана“. Промотиран за велик везир през 1511 г. от Байезид II, пашата е екзекутиран на следващата година по заповед на новия султан Селим I (1512 – 1520) заради участието си в борбата за престола на страната на брата на Селим шехзаде Ахмед. Радусев, Е. Цит. съч., с. 140, бел. 438 и Хюсеин, Цит. съч., л. 413б – 414а; 416б – 417а; 422б – 423а.
33. TD 70, f. 77.
34. Страшимир Димитров предполага, че зад за пръв път цитираното от В. Мутафчиева (по Гьокбилгин) през 1962 г. в „Аграрните отношения в Османската империя през XV – XVI в.“ село Дундопиште вероятно е Доброниште (Добринище). Димитров, Стр. Цит. съч., с. 74. Трябва да отбележим обаче, че има никак немалка вероятност графиката да бъде разчетена и като Хондовиште (Фондовиште), т.е. винаги да е ставало въпрос за Хотовище (Фотовище).
35. Без съмнение става дума за цитирания в предния опис чифлик, но топонимичните графиките са различни.

36. Тук възможно четене и Топличе.
37. TD 167, f. 53.
38. ماڤناخ [haniqâh]
39. Използвана дума е *баб* [bab] – вероятно става дума за джамията, построена на предполагаемото място на гроба на Еб уЕюб ал-Ансари.
40. Т.е. кадъаскер. За част от построеното от пашата в Истанбул споменава и Хюсеин, л. 417а.
41. Gökbilgin, M., T., Op. cit, pp. 441 – 442, 445 – 446. Коригираните вокализации на селата, предадени с графики, читаеми като Сопуште (Хотовиште – Фотовиште, дн. Огняново), Мусониште (дн. Мусомища), Бели дева (дн. Балдево), Дранова (дн. Горно или Долно Дряново), Мевирлихи (Марулево?), Курлак (Фурен?) са предложени още у Страшимир Димитров. Вж. Димитров, Стр. Цит. съч., с. 79.
42. Съответно Периторион, (дем Неврокоп, Гърция), Илинден (общ. Хаджидимово), Долен (общ. Сатовча). Вж. Радушев, Евг. Цит. съч. с. 142.
43. Gökbilgin, M., T., Op. cit, p. 500 – 501.
44. Документът е със сигнатура ТКГМА, КуК 194. Издаден през 2007 г. от д-р Ал. Стојановски в Турски документи за историјата на Македонија. Опширен пописен дефтер за Паша санцакот (казите Драма, Кавала, Серез и Неврокоп) от 1569/70 г. Том X, книга 2, Скопје, 2007, сс. 444 – 450.
45. Според издателя на описа става въпрос за каза в санджака Крушевац. Вж. Турски документи за историјата... с. 448, бел. 328.
46. Регистърът е със сигнатура D 720. Анотиран в: Radushev, E., Ivanova, Sv. & Kovachev, R. (2003). Inventory of Ottoman Turkish Documents about Waqf Preserved in the Oriental Department at the St St Cyril and Methodius National Library, Sofia, 202 – 203. Тъй като нямаш възможност да се запознае пряко с описа, изказвам благодарност на д-р Григор Бойков, че сподели с мен своите бележки от работа си с него. Информацијата за Неврокоп е на с. 128 от (от общо 196) регистъра.
47. За отбелязване е, че 19 години по-късно (1939 г.) във второто издание на своя т. нар. Географски речник (Географски речник на България, Македонија, Добруджа и Поморавие) Жечо Чанков коментира наличието на само една джамия в Гоце Делчев – очевидно тази, чиито останки са запазени и до днес. Вж. Чанков, Ж. (1939). Географски речник, София, 296 – 297. В првото издание на речника през 1918 г. и в третото от 1958 г. не споменава нищо.
48. Eren, H., Bayır, Ö., Oguz, M., Mete, Z. (2012). Balkanlar'da osmanlı vakıfları. Vakfyeler. Bulgaristan, с. 1, Istanbul, 365.
49. Ibidem, p. 354.
50. Петрунова, Б., Комитова, Ц. (2003). Джамията на Караджа паша в Гоце Делчев.-В: Известия на исторически музей – Благоевград. Т.3, Благоевград, 59 – 66.

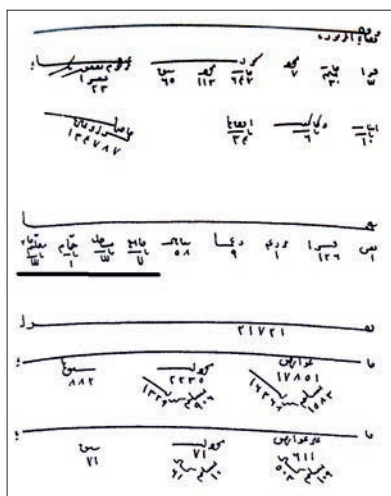
ПРИЛОЖЕНИЕ

1a – TD 167, f. 47 (1530 г.)
– обобщен демографски
и урбонимичен опис
на Неврокоп

1b – TD 167, f. 54 (1530 г.) – опис
на вакъфа на Мехмед бей, син
на Караджа паша, учреден във
връзка с изграждането и под-
дръжката на моста над Места

1c – TD 167, f. 56 (1530 г.)
– обобщени данни за казата
Неврокоп

2 – TD 70, f. 77 (1519 г.)
– вакъфите във вилаета
Неврокоп към 1519 г.

و مدرسه و خانقاه و مكتب خانه در محروسه استانبول در قرب صولو مناسير و جامع شريف اخر
در قرب باب حضرت ابی ايوب انصاری عليه الرحمه الباری در محروسه مزبوره و عمارت ديكر در
يكجه قره صو و جامع شريف ديكر و مكتب خانه اخر در قصبه نورقوب تابع ولايت روم ايلى
بر موجب وقفه بامضاء المرحوم محمد بنه الحاج حسن القاضي بالسكر المتصوره

3a – Информацията за вакъфа на Коджа Мустафа паша към 1546 г.

درقضاء نورقوب [712]			
قریه صوبوشنه مع آسیاب	حمام در نزد نورقوب	قریه مصونشته	قریه قورلاق
2 کوز حاصل فی سنه 775	7000	مع آسیابها 4775	12.800

3b – Информацията за вакъфа на Коджа Мустафа паша към 1546 г.

مزرعه يانوش در	قریه بلی دوا	قریه درانوا	مزرعه قوری	آسیابها بلقان	آسیابها يانوش
قریه مویرلمی 5800	9600	7870	3580	2750	9600
آسیابها جلوسلی باشی	آسیابها قریه مصونشته	چایرها			
850	300	2 قطعه 1000			

3c – Информацията за вакъфа на Коджа Мустафа паша към 1546 г.

4a

4b – Покривният купол над помещението, вероятно халвети

4c – Стилизирани функционални елементи на купола

KARADZHA PASHA MOSQUE IN GOTSE DELCHEV – HISTORIOGRAPHICAL NARRATIVE AND DOCUMENTARY MATERIALS

Abstract. By comparing the historiographical narrative of Karadzha Pasha Mosque in Gotse Delchev and content of the documents on which it was built, this article raises several questions, the answers to which give cause for rethinking the facts.

✉ **Dr. Damian Borisov, Assist. Prof.**

University of Plovdiv, “Lyuben Karavelov” Branch – Kardzhali
26, Belomorski Blvd.
6600 Kardzhali, Bulgaria
E-mail: damian_borisov@abv.bg